

AZERBAJCAN'DA MİLLİ DİRENİŞ (1917-1930)

NATIONAL RESISTANCE IN AZERBAIJAN (1917-1930)

Vugar AKİFOĞLU

Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi,
Tarih Bölümü, Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı, vugarakifoglu@gmail.com

Öz

Bu araştırmada, Lenin-Stalin döneminde yapılan politik değişikliklerin Azerbaycan Türkleri ve tarihi üzerinde oluşturduğu etkiler incelenmiştir.

Çarlık Rusya'sının son yılları ve Sovyetler Birliği'nin kuruluş sürecinde Azerbaycan Türklerinin sosyal, siyasi ve iktisadi hayatlarında birtakım değişiklikler gerçekleşmiştir. Azerbaycan Türklerinin bu değişimlere karşı verdikleri mücadele bu yazımızda değerlendirilmeye çalışılmıştır. Ayrıca, Sovyetler Birliği'nin kurulması, Azerbaycan'da Musavatçılar ile Bolşevikler arasında soğuk bir savaş başlattığı gibi ciddi bir rekabeti de beraberinde getiriyordu. Özellikle Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti döneminde çalışmış olan üst düzey yöneticilerinin Stalin tarafından Bakü'ye atanan yöneticiler tarafından takibata alınması, Sovyetler Birliği Dönemi'nin en önemli siyasi problemlerinden biri idi. Lenin'in 1924 yılında ölümü üzerine yönetimi devralan Stalin, Panславizm düşüncesi ile doğuya yöneldi. Stalin'in Azerbaycan'da uyguladığı baskıcı politikalar sonucu yüzlerce yerli halk Musavat yanlısı gösterilerek sürgüne gönderildi veya öldürüldü. Azerbaycan'da, Sovyetler Birliği ve bağımsızlık dönemlerinin etkisiyle ortaya çıkan yeni tarih anlayışı, farklı fikirlerle şekillenen yeni tartışma platformları oluşturmaya başladı.

Bu çalışmayla Azerbaycan Devlet Arşivi ile Sovyetler Birliğine ait kitap, makale ve belgelerin incelenerek dönemin siyasi haritasının günümüze olan yansımaları incelenmiştir.

Abstract

This research examines the effects of the political changes made during the Lenin-Stalin era on Azerbaijani Turks and their history.

During the last years of Tsarist Russia and the establishment of the Soviet Union, some changes have taken place in the social, political and economic life of the Azerbaijani Turks. Thus, this essay aims to evaluate the struggle of the Azerbaijani Turks against these movements. Thus, the establishment of the Soviet Union brought with it serious competition in Azerbaijan as it started a cold war between Musavats and the Bolsheviks. Especially the senior managers who had worked in the period of Azerbaijan Democratic Republic were taken back by the managers who were appointed to Baku by Stalin, and these appointed administrators watched over the former executives, a situation which was considered a big political problem. Stalin, who took power over Lenin's death in 1924, headed east with the idea of Panславism. Stalin's repressive policies in Azerbaijan resulted in the exile or execution of hundreds of indigenous peoples. With the new understanding of history emerging in the Soviet Union and independence period in Azerbaijan, new discussion platforms shaped by new ideas have begun to be created. In this work, the political developments in Azerbaijan and the Soviet Union have been revealed in the light of articles, books, and documents in Azerbaijan State Archives.

Makale Bilgisi

Gönderildiği tarih: 7 Ağustos 2017
Kabul edildiği tarih: 22 Eylül 2017
Yayınlanma tarihi: 27 Aralık 2017

Article Info

Date submitted: 7 August 2017
Date accepted: 22 September 2017
Date published: 27 December 2017

Anahtar sözcükler

Himmet; Musavat; Azerbaycan;
Sovyetler Birliği; Çarlık Rusya;
Stalin; Lenin

Keywords

Himmet; Musavat; Azerbaijan; Soviet
Union; Tsarist Russia; Stalin; Lenin

DOI: 10.1501/Dtcfder_0000001538

Giriş

19. yüzyılın başlarından itibaren Rusya'nın dış siyasetinde Azerbaycan, "Bakü Petrolü" ile mühim bir rol oynadı. Rusya, 1905 İhtilali ve 1917 Bolşevik İhtilali ile birlikte sosyalizmi doğu ülkelerine yayarak, kendi stratejik mevkielelerini güçlendirmeye, aynı zamanda da doğunun zenginliklerini ele geçirmeye çalışıyordu. Bunun için Rusya'nın Azerbaycan'da ve diğer Türk Cumhuriyetlerinde olan anlaşmazlıkları dikkatle takip etmesi ve müdahalelerde bulunması için temsilcilere ihtiyacı vardı. SSCB'nin döneminde Ruslar, Azerbaycan ve Kafkasya'ya olan ilgilerinden dolayı bu coğrafyayı kazanmaya yönelik politikalar uygulamışlardı (Bağirov 16).

Stalin, özellikle Sovyetler Birliği'nde yaşayan İslâm âlemini kendi dinlerinden ve kültürlerinden uzaklaştırmak, yozlaştırmak için “Komsomol Düğünleri” yaptırıp içki, kumar gibi toplumun yasakladığı kavramları toplumsal ve bireysel serbestlik olarak algılatıp, uyguladı. “Stalinizmin Umumi Gurbanları” adlı makalede¹ Azerbaycan toplumunda Stalin dönemi çok zor geçiyordu. Çünkü gazeteler herhangi bir köy ve şehirde “Halk düşmanlarından temizlensin” diye yazdığına, halk korku ve panik içinde kalıyordu. Hatta akşamları rüzgârın etkisiyle kapı ve pencereden ses geldiğinde, ev halkı korkuya kapılıyordu. Bu da Stalin terörünün bireydeki psikolojik etkilerinin bir göstergesi idi. Bütün bu sistemli çalışmalar neticesinde tarih, medeniyet ve edebiyat sahasına ait aydınlar antisovyetçi olarak yok edildi (Zeyneloğlu 47).

Sovyetler Birliği döneminde Azerbaycan'da yaşamış ilim adamları ve siyasetçilerin yaptıkları tetkikler ve ilmi araştırmalar, günümüzde bilimsel ve siyasi önem taşımaktadır. Sovyet tarihçileri yıllarca Azerbaycan'ın siyasal yapısı hakkında tek yönlü bilgi vermiştir. Çünkü rejimin ilim adamlarından isteği de bu yönde olmuştur. Dolayısıyla kimse bu kuralın dışına çıkamamıştır. O yıllarda eser yazmış olan Azerbaycan Türkleri de Azerbaycan'ın siyasal yapısı hakkında tamamen taraflı ve gerçekleri saklayarak yorumlamaya mecburdular. O döneme ait eserlerde Stalin ve rejimin yararlarından başka bir şey anlatılmadığı da görülmektedir (Yüksel 78).

Türk kültürünü ve yaşayış biçimini baskılamak veya yok etmek amacı ile 1937-1938 yılları arasında aydınların sürgüne gönderilmesi ve kurşuna dizilmesi ile saklı kalan gerçekler, Sovyetler Birliği çöktükten sonra ilmi kaynaklar ve tarihi belgeler ile gün yüzüne çıkarıldı (İbrahimov 45).

Bu makalenin yazılmasındaki en büyük zorluklarından biri, bugün Azerbaycan'da bu konuyla ilgili tam bir fikir birliğine varılmamasıdır. Örneğin; Alisa Nicat, Osman Mirzeyev, o dönemde yaşayan ilim adamlarını halk düşmanı olarak tanımlarken, Teyyub Gurban, Adıgözel Mammadov gibi yazarlar, o dönemin ilim adamlarını rejimin getirdiği baskılar karşısında kurban edildiğini savunurlar (Alisa, *Melekler ve İblisler...* 38).

¹ Yıllar geçse de Azerbaycan halkı bu olayları unutmadı. 1949 yılında bir duruşmada hâkimin bir Azerbaycan vatandaşına 25 yıl ceza vermesine rağmen üzülmediğini, duruşma Azerbaycan Türkçesinde yapıldığı için mahkûmun çok sevindiğini söyleyerek halkın kültürüne vatanına ne kadar bağlı olduğunu bir daha ispatlamıştı (Alisa, “*Stalinizmin Umumi*”... 22).

Azerbaycan coğrafyasının bugünkü haliyle ikiye bölünmesi, İran ve Çarlık Rusya arasında gerçekleşen savaşların sonunda imzalanan 1828 tarihli Türkmençay Antlaşması'na dayanmaktadır (İpek 267). Bu antlaşmaya göre, Aras Nehri'nin kuzeyinde kalan kısım Çarlık Rusya'ya, Azerbaycan Türklerinin nüfus çoğunluğunu içeren güney bölge ise İran'a bırakılmıştır. Tarih boyunca söz konusu bölgenin büyük bir kısmı, İran coğrafyasında yönetimde olan Akoyunlu, Karakoyunlu, Safevi, Afşari ve Kaçar hanedanlarına ev sahipliği yapmıştır (Kamrani 147).

Muhtelif kültürler arasındaki karşıtlık veya uzlaşmaların bulunduğu Kafkasya bölgesinde bulunan Azerbaycan, tarihsel olarak dünya güçlerinin ilgi odağı olmuştur. Kafkasya bölgesi, halkların, uygarlıkların ve imparatorlukların yaşam alanı, geçiş yeri ve çatışma noktasıdır. Kafkasya, tarihsel olarak Orta Doğu, Asya ve Avrupa arasında "kara köprüsü" rolünü oynamış, kuzey – güney ve doğu – batı ticaret yolları üzerinde yerleşmiştir.

Günümüzde de Azerbaycan ve Kafkasya bölgesi, önemli tabii kaynaklarının bulunduğu ve stratejik enerji yollarının kesiştiği bir konuma sahiptir.

Türkiye, kültürel yapısıyla Orta Doğu, Orta Asya ve Kafkasya bölgelerinin önemli aktörlerindedir. İran da, Kafkasya ve Hazar'da Türkiye ve Rusya ile beraber mühim bir gücü temsil eder. Stratejik açıdan dünyanın en önemli bölgeleriyle komşu olan, bölgedeki su ve enerji nakil hatlarının tam ortasında yer alan İran, gerek sahip olduğu tabii kaynakları, köklü devletçilik geleneği, gerekse kültürel zenginliği, etnik yapısı ve potansiyelleriyle bölgesinin en önemli ülkelerinden biri olarak kabul edilmektedir.

Azerbaycan, dil ve köken olarak Türkçeye, inanç-mezhep anlamında İran'a, siyasi açıdan ise Rusya'ya bağlı olan bir milletleşme süreci geçirmiştir (Swietochowski 178).

Çarlık Rusya'nın Son Dönemi

19. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren sanayinin hızlı gelişimi sosyal ve iktisadi hayatı derinden etkilemekteydi. Diğer taraftan Kırım Savaşı, Rusya'nın birçok yönden değişmesi gerektiği gerçeğini ortaya koymuştu. Rusya 1853-1855 yılları arasında 350.000 kişi kaybetmiş, Çar I. Nikola (1825-1855) rejiminin, Rusya'nın gelişmesinde ne kadar büyük engel olduğu anlaşılıyordu. Bunun sebebi, o dönemde Rusya'da hızlı bir şekilde yayılan fikir hareketleri idi. 1813-1815 yıllarında Batı Avrupa seferlerine katılan Rus subaylar, ülkeye değişik fikirlerle

dönmüşlerdi. Bu yeni fikirlerin hepsi ortak bir noktada buluşuyordu: Çarlık rejiminin yıkılması (Hesenov 98).

Çarlık rejimi, Avrupa sosyalizminden etkilenecek ve Rusya'daki şartlara göre sosyalizmi kurmak isteyen Halkçılık hareketinin önderleri, kendi faaliyetlerini köylülere dayandırmak istiyorlardı. Onlar, Rus köylüsüne önem verdiklerini ve yeni rejimi köylülerin katılımıyla kuracaklarını söylüyorlardı (Devlet, *Rusya Türklerinin Milli...* 80). Fakat köylü hareketlerinin güçlenmesini istemeyen II. Aleksandr, çiftlik sahiplerini ve *dvoryanları* ikna ederek köylü serfliğinin kaldırılmasına karar verdi. Böylece 19 Şubat 1861 tarihinde yayınlanan bir manifesto ile bütün köylülerin serbest bırakıldığı ilan edildi. II. Aleksandr döneminde yerel yönetimlerin (zemstvo) oluşturulması, askeri okulların halka açılması gibi reformlar da gerçekleştirildi (Pierce 42).

Köylü reformu, nüfusunun % 80'i köylü olan Rusya için sosyal ve iktisadi açıdan büyük bir değişiklik idi. Fakat toprak sahiplerinin nüfuzunu ve ekonomik durumunu korumak Çar için önemliydi. Nitekim 19 Şubat manifestosuna göre mülk sahiplerine topraklarının köylülere dağıtılmasına karşılık tazminat ödenecekti (Kurat 338). 1861'deki bu değişiklik 1917'ye kadar devam etti. 1861 Köylü Reformu, Rusya için her zaman büyük bir sosyal sorun olarak kalacak olan toprak meselesini miras bırakmıştı (Kurat 330).

Rusya İmparatorluğu'nun son Çarı olan II. Nikola döneminde (1894-1917), ülke genelinde artan rahatsızlık, toprak sorununu tekrar gündeme getirdi. Fakat bu defa durum farklı idi. Köylüler yaşamlarından memnun olmadıklarını dile getirmeye başlayarak ihtilâl hareketlerine destek veriyorlardı (Hüseyinov, *Azerbaycanda İngilabi Harekat...* 64).

İhtilâl hareketleri, azınlıklar için ciddi endişeydi. Özellikle Rusya'da yaşayan Müslüman-Türklerin sosyal ve kültür hayatında gerçekleştirmeğe çalıştıkları yenilikler, Avrupa usulü eğitim sisteminin benimsenmesi zaten azınlıklar sorununu çözememiş olan Çarlığı rahatsız ediyordu. Azınlıkların ihtilâl hareketlerine verdikleri güçlü destek, ihtilâlden sonra odak noktası olmalarına yol açacaktı.

Çarlık döneminde azınlıkları sindirme politikası her zaman gündemde olmuştur. Hıristiyanlaştırma veya Ruslaştırma olarak da adlandırılan bu politikanın en yoğun gündemde olduğu dönem, yine II. Aleksandr dönemidir. II. Aleksandr dönemi, aynı zamanda Rusya'da Panslavist düşünce hareketinin hızla yayıldığı, bir ideolojiye dönüştüğü dönemdir. Bu ideolojiye göre, bütün Slavlar Rusya'nın idaresi

altında birleşmeliydiler. Buna göre ilk amaç, Türkleri Avrupa'dan kovmak ve İstanbul başkent olmak üzere bir Slav devleti kurmaktı (Devlet, *Rusya Türklerinin Milli...* 81). Kendisini Bizans'ın varisi olarak gören Rusya, İstanbul (Konstantinopolis) üzerinde her zaman hak iddia etmiştir. Görüldüğü gibi Panslavist düşünce, Türklere karşı oluşmuştu.

İsmail Gaspiralı'nın başlattığı hareket, siyasî olmaktan çok, Türkler arasında dil, eğitim ve kültür alanında işbirliği sağlamayı amaçlıyordu (Türkoğlu 35). Buna rağmen Çar'a ve baskısına karşı çok küçük çapta teşkilatlanmalar göze çarpmaktadır. Kazan'da medrese talebeleri tarafından 1901 yılında kurulan "Şakirtlik" teşkilâtı, ilk örnek olarak gösterilebilir. İhtilâlciler gurupların faaliyetleri artınca, baskı karşısında çaresiz kalan Çarlık hükümeti 17 Ekim Manifestosunu ilân etmiştir.

Lenin, Çarlık Rusya'nın dağılmasıyla Bolşevik İhtilâli'nin temelini oluşturan sosyalizmin Azerbaycan'da ve diğer ülkelerde yayılması yönünde çalışmalar yapmıştır. Çarlık Rusya'nın diğer idarecileri gibi Lenin de, Orta Asya ve Bakü'deki petrol kaynaklarıyla yakından ilgilenmiştir. Çünkü bu bölgelerin yeraltı kaynakları, Rus sanayiini dünya pazarı seviyesine yükseltecek bir güce sahiptir (Asadullayev 35).

1917 İhtilal Sonrası Siyasal Durum

Lenin ve Stalin imzasıyla 1917 ihtilâlinde sonra yayınlanan Rusya Milletlerinin Hakları Beyannamesi'nde "Rusya toplulukları kendi mukadderatlarına bizzat kendileri hâkim olacak ve istedikleri takdirde Rusya'dan tamamıyla ayrı bağımsız bir devlet kurabilecekler" hükmü Azerbaycan ve Türkistan Türklerine umut ışığı yaktı.

Bütün Türk illerinde olduğu gibi Azerbaycan'da da siyasi faaliyetler hızlandı. Pek çok Türk komünisti onlara inanıyordu. Mesela dönemin önde gelen komünist Türkçülerinden olan Sultan Galiyev, Turar Rıskulov, Ekmel İkrarov, İbrahim Galimcan, Neriman Nerimanov gibi kişiler İşçi Partisi'ne kaydoldu. Onlar bağımsızlığın Bolşevizm'e bağlı olduğunu düşünürken, Mehmet Emin Resulzade ve onu takip edenler, tek kurtuluşun milli istiklâlden geçtiğini savunuyorlardı. Bu sırada Kafkasya Konfederasyonu Tiflis'te toplanmıştı. Lenin bir taraftan her milletin kendi geleceğini bizzat kendisinin belirleyeceğini söylerken, diğer yandan da Stephan Şaumyan adlı bir Ermeni komünistini Kafkasya Fevkalâde Komiserliği'ne

getirdi. Amacı, Bakü petrollerinin bir an önce komünist hükümetin eline geçmesini sağlamaktı (Gömeç 54).

Şaumyan, Bakü'ye geldikten sonra Ermeni Taşnak Partisi ile anlaşarak 31 Mart 1918'de Bakü'de Türklere karşı bir katliam yaptı. Birkaç gün içinde 17.000'i aşkın masum Azerbaycan Türkünü öldürttü (Bünyadov 68).

Tüm bu gelişmelerle birlikte Azerbaycan'ın halk kitleleri, Müsavat Partisi etrafında birleşti ve Azerbaycan'a özerklik verilmesi gündeme geldi. Ancak özerklik düşüncesine karşı olan S. Şaumyan, Azerbaycan'ın kendi kaderini belirleme talebini kasıtlı olarak tahrif ederek, milliyetçilerin kendi kaderlerini belirleme talebi olarak sundu. Gerçekte ise Kafkas milletlerinin kendi kaderlerini belirleme taleplerine karşı düşman tarafında olup, bu olguyu Rusya'ya karşı ihanet olarak deklare ediyordu (Esedov 113).

Azerbaycan'ın özerklik ve özgürlüğü yolunda mücadele eden Müsavat Partisi ise Bolşevik-Ermeni ittifakının esas hedefi haline gelmişti. Zira 1918 yılının Mart ayında Bakü'de vuku bulan soykırım olayları, Azerbaycan'ın özerklik ve özgürlüğünü önleme girişimleriydi. Özgürlük hareketinin öncülerinden olan Mehmet Emin Resulzade, söz konusu olayları özerklik hareketinin dizgine getirilmesi için yapıldığını belirtmekteydi. Resulzade'ye göre, "*siyasi program olarak ileri sürülen Azerbaycan'ın özerkliği konusundan Bolşevikler oldukça rahatsızdılar*" (Rüstemov ve Resulzade 32).

Bolşevik gazetesi "Bakinskii Raboçii"nin özerklik olgusu ve özerklik savunucuları konusundaki yayını şöyle idi: "*Azerbaycan'ın özerkliği Türk burjuvazisinin özerkliğidir. Bu özerklik ile ne Rus burjuvazisi ne de Rus demokrasisi bağdaşabilir. Azerbaycan'ın özerkliğini isteyen Müsavatçılar onun yalnız harabe halini ellerinde bulabilirler*" ("Müsavatçılar" 3).

Milli Uyanış

Trankafkasya Federasyonu'nun dağılmasından sonra işlerliğini kaybeden Seim'deki Müslüman temsilcileri, 28 Mayıs 1918'de Azerbaycan Milli Konsey'ini oluşturarak, yeni bir ulusun doğduğunu ilân ettiler.

Şimdiye kadar coğrafi bir bölgenin adı olan Azerbaycan, artık iki milyonluk bir devletin adıydı. Tatarlar, Transkafkasya Müslümanları ve Kafkasya Türkleri gibi değişik isimlerle anılan halk, artık resmen Azerbaycanlı veya Azerbaycan Türkleri olmuştu. Ancak devletin bu ismi, belirlenmemiş sınırlar içinde kullanılması, bir süre sonra İran'ın itirazlarına neden oldu. Tahran, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin

Tebriz'i İran'dan koparmak üzere Osmanlılara alet olduğu şüphesini duyuyordu, bu şüphe Osmanlıların 1918 Haziran'ı boyunca bu vilâyeti tekrar işgal etmesiyle daha da güçlenmişti. Sonuç olarak Azerbaycan hükümeti, İran'ın telâşını yatıştırmak üzere, dış işlerinde *Kafkas Azerbaycanı* adını benimsedi.

27 Mayıs'ta, dağılmış olan Seym'in Müslüman Fraksiyonu üyelerinin olağanüstü toplantısı yapıldı. Toplantıya katılanlar oy birliği ile Azerbaycan'ın yönetilmesi sorumluluğunu üstlendi. Azerbaycan Milli Şurası'nın başkanlığına "Musavat" Partisi lideri M. E. Resulzade, başkan yardımcılığı görevine M. Agayev ve M. Seyidov seçildi. F. Hoyski yürütme organı başkanı, "Musavat" Partisi'nden M. C. Hacinski, N. Yusifbeyli, H. Hasmemmedov ve M. Y. Caferov, Müslüman sosyalist blokundan H. Melikaslanov ve C. Hacinski, "Hummet" Partisi'nden A. A. Seyhülislamzade, "İttihad" partisinden H. P. Sultanov yürütme organı üyeliğine seçildi (Swietochowski 123).

Bağımsızlığın ilânından sonra, dünyadaki ilk Müslüman cumhuriyetini örgütlemek yönündeki ikinci adım, bir başkanın seçimi idi. Bu görev, Han Hoyski'ye düşmüş, o da atandığının aynı günü 28 Mayıs'ta kabinesini kurmuştu. Hükümet, ilk olarak Gence merkez olmak üzere Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kuruluşunu yabancı devletlere bildirdi (Cevadov 59).

Gerçekten de, AHC kurulduğu dönemde Türkiye'de Sultanlık, İran'da Şahlık, Afganistan'da Padişahlık, Hive ve Buhara'da ise hanlık yönetimleri bulunmaktaydı.

28 Mayıs 1918 ile bağımsızlığın sona erdiği 28 Nisan 1920 tarihleri arasında iki yıldan az zaman içinde toplam 5 kabine kuruldu. İttihad, bunlardan sonuncusu hariç hiçbirine katılmamıştı, böylece neredeyse sürekli muhalefet konumunda bulunmuştu. Kabinenin ilk üç yılı Han Hoyski (28 Mayıs 1918, 17 Haziran 1918 ve 5 Nisan 1919) diğer ikisi ise Yusufbekov'un başkanlığında (5 Nisan 1919 ve 29 Aralık 1919) kuruldu². Yürütmenin bu istikrarsızlığı, Parlamentonun Azerbaycan siyasal hayatındaki rolünü arttırmış ve onu merkez haline getirmiştir. 1918 sonrası Azerbaycan'ı, koloni dönemi sonrası bağımsız varlığını sürdürmenin koşullarına pekiyi hazırlanmamış ülkelerin en tipik örneklerinden biriydi (Swietochowski 180).

Yerli komünistlerin zayıflığının, Cumhuriyet yöneticilerine sağladığı kısıtlı rahatlık, kısa zamanda yerini yeni sıkıntılara bıraktı. Müsavat Partisinin sağ ve sol kanatları arasındaki bölünmenin derinleşmesiyle, Azerbaycan'da siyasal kriz merkezden yayılmaya başlamıştı. Siyasal ortam karışırken, bundan karlı çıkan taraf

² Hoyski kabineleri üyeleri için bkz. Le 28 Mai 1919, s.9, 18-19. Yusufbekov kabinesi üyeleri için bkz. U.S. Archives, RG 256, 18.01602/23.

sol olmuştu. Yusufbekov'un sağdan çekilmesiyle güçlenen Resulzade ve Hacinski önderliğindeki sol, 9-12 Aralık tarihleri arasında toplanan Müsavat'ın ikinci parti kongresini, reform programını onaylamaya ikna etti. Daha da önemlisi, solcular Rusya'yla ilişkileri kolaylaştırmak üzere hükümetin değişmesi konusunda ısrarlıydılar (Eliyev 78).

İttihad, "Dinin temel öğretisiyle çatışmadığı sürece sosyalizmin tüm ilkelerini" kabul ettiklerini bildiriyorlardı. Parti gazetesinde İslâm ve sosyalizmin uzlaştırılabilirliği üzerine makalelere yer veriliyor, inancın "sadece manevi bir mesaj değil, Müslümanların sosyal ve siyasal hayatlarına kurumsal bir şekil" oluşturduğunu ileri sürüyorlardı (Swietochowski 143). Bu bakış açısı İttihad'ın milliyetçilik düşmanlığı ile uyumluydu. Komünizm milliyetçilik üstü bir güç olarak takdir ediyorlar, dahası Müslüman dünyanın emperyalistlere karşı savaşında sunabilecekleri desteğin, laik eğilimlerine oranla daha önemli olduğuna inanıyorlardı.

Sonunda, Azerbaycanlı komünistler hükümete ilişkin tavırlarını açıklığa kavuşturdular; hiçbir görev kabul etmeyecekler, ancak Hacinski onlara karşı gerektiği gibi davranırsa, yakın gelecekte kuracağı bir kabineye karşı çıkmayacaklardı. Gerçekte, Hacinski'ye kendilerini rahatsız etmemesini, istedikleri takdirde ayağını kaydıracaklarını söylemişlerdi. Umutsuzluk içinde Komünist Parti'ye girmek üzere başvurmuş, komünistler de ona kişisel güvenliği konusundaki korkularını hafifletmek üzere hiçbir anlam taşımayan bir üyelik kartı vermişlerdi. Hacinski, 22 Nisan'da şaşkınlık içinde bulunan Parlamento'ya görevinin sona erdiğini söyledi. Bunu izleyen karışıklık ve panik içinde, yönetici kesimden birçok kimse trenlerle Tiflis'e doğru yola çıktılar. Rüsebekov gibi diğer yöneticiler ise Müsavat (daha doğrusu sağ kanadının) fikrine bağlıydılar, ancak ordunun desteği olmadığı sürece bu umut verici olmaktan uzaktı (Bagirov, *Bolşevik Mütteşekkiliyi...* 38).

Siyasal Örgütlenmeler

Azerbaycan, Kafkas ve Orta Asya ulusları arasında modern anlamda görece en köklü ve gelişkin siyasal örgütlenmelere sahip olan coğrafyalardan birisidir. Rus egemenliği karşısında oluşan siyasal bilinci hızlandıran ve modern siyasal örgütlenmelere geçişi sağlayan en önemli etmen, hiç şüphesiz Bakü'nün bir petrol kenti olarak endüstrileşmesi ve bunun toplumsal yapıda yarattığı değişimlerdir. Petrolün varlığının daha da önem kazanması ve petrol peşinden gelen yabancı sermayenin her geçen gün artması, sanayileşme, etnik gruplar arasındaki rekabet

ve özellikle Ermenilerle olan çatışma ve Osmanlı İmparatorluğu içindeki milliyetçi hareketler ve Pantürkizm, Azerbaycan'da yepyeni bir siyasi entelektüel kesimin oluşmasına yol açmıştır (Yeşilot 21).

Lenin ve Stalin, Komünist Partisi üyelerine talimat göndererek, "komünistler yaptıkları işlerde başarılı ve örnek olmalıdırlar ki, dünya da onları örnek alsın" sloganıyla gençleri parti çatısı altında toplamaya çalışıyordu. Özellikle çocuklara, Komünist Partisi'ni ve Lenin-Stalin ideolojisini dünyaya tanıtsınlar diye, *pioner*³ ve *komsomol*⁴ ideolojisini benimsetiyorlardı (Bagirov, *Gençlerin Lenin - Stalin Terbiyesi...* 78).

20. yüzyılın başlarında Himmet ve Müsavat partileri bu atmosfer içinde oluştu. Bu partiler, Rusya'daki sosyalist akımların takipçisi olsalar da, sosyal sınıf kavgalarından ziyade milli bilincin pekiştirilmesi ve Rus İmparatorluğu'ndan ayrılma yolunda çalışmalarını sürdürdüler. 1918'de başlayan Transkafkasya Federasyonu ve ardından 1918-1920 bağımsız Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti deneyimi, 1920'de Sovyet denetimine girişle birlikte son bulmuştur (Akhundov 62). Ancak Azerbaycan siyasal tarihinde daha sonra sürekli göndermede bulunulacak bir siyasal evre olarak yer etmiştir.

Stalin'le başlayan siyasi kadroların temizlenmesi hareketi, camilerin kapanması, Azerbaycan'ın petrol üretimine rağmen ulusal gelişme indekslerinde sürekli Sovyet Cumhuriyetleri içinde en alt basamaklarda yer alması, bağımsızlığın, Azerbaycan milliyetçilere göre işgalle sona ermesinden sonra artan Rus düşmanlığını körükleyen gelişmeler olmuştur.

Ekim 1917'de Rusya'da vuku bulan ihtilâlden sonra Azerbaycan dâhil tüm Güney Kafkasya, bağımsızlığını ilan etmiştir. Öncelikle, üç Güney Kafkasya Cumhuriyeti, Güney Kafkasya Seim'inde birleşmiş, fakat 26 Mayıs 1918'de Gürcistan'ın Seim'den çıkmasıyla Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan kendilerini bağımsız Cumhuriyet ilân etmişlerdir. Sovyet Rusya yöneticileri ise, iç savaş nedeniyle geçici olarak bu durumu kabullenmek zorunda kalmışlardır. Fakat Kasım 1917'de Bakü'de kurulmuş olan Sovyet Yönetimi ve Mayıs 1918'de kurulmuş olan Bakü Halk Komiserleri Kurulu, kendisinin Bakü'nün yetkili kurumu olduğunu beyan etmiş ve böylece Bakü'yü Azerbaycan Cumhuriyeti'nden ayırmıştır. Bakü

³ **Pioner:** İlk ve ortaokulda Sovyet gençliğine komünizmi benimsetmek ve komünist partiye kadro yetiştirmek amacıyla 1918 yılında kurulan gençlik örgütü.

⁴ **Komsomol:** Liselerde, Sovyet gençliğine komünizmi benimsetmek ve komünist partiye kadro yetiştirmek amacıyla 1918 yılında kurulan gençlik örgütü.

Halk Komiserleri Kurulu başkanı Stepan Şaumyan, üyeleri ise genellikle Ermenilerdi. Kurul yöneticileri, Lenin'le sıkı ilişki halindeydiler ve amaçları, Bakü'yü Sovyet Rusya'sına bağlamaktı. Başta Lenin olmak üzere Sovyet Rusya'sı, Ermenilere her türlü desteği vererek, Bakü'ye ordu göndermek imkânını arıyorlardı. Lenin, bu fikrini gizli tutmuyor ve yazılarında açıkça "Bize Bakü petrolü lazım, onu ele geçirmeliyiz" şeklinde dile getiriyordu (Hasanlı 49).

1918-1920 yıllarından başlayarak Azerbaycan Tekik ve Tettebbu Cemiyeti'nin kurulması, Bakü Devlet Üniversitesi'nin açılması, Azerbaycan tarihi müzelerinin teşkili gibi işler, bağımsız devlet fikrinin gelişmesini güçlendirmiştir. Ayrıca 1919'da Denikin ordusu Azerbaycan'a girmek isteyince, Bakü'de H. Z. Tağıyev'in dokuma fabrikasında çalışan kadınlar, gösteri yapmışlardı. Onların Azerbaycan kadınlarına hitaben yazdıkları bildiride şöyle deniliyordu:

Hanımlar, bugün fanatikler vatanımıza karşı harekete geçerek namusumuzu, hakkımızı ayaklar altına almak fikrindedirler. Arkadaşlar, eğer biz şu an dini esaret altında isek, ikinci cismani esareti kabul etmeyelim. Şunu unutmayalım ki, eğer bugün esareti kabul edip köle olursak, bizden sonra gelen kuşaklar hiçbir zaman bu esareten kurtulamazlar... Bugün Türk kadınları, kendilerini hürriyet ve insanlık için kurban etmeye hazır olduklarını bütün dünyaya kanıtlasınlar!!! (Aliyev 13).

1920'de, Azerbaycan'ın aydın ve mücadeleci kadınları, devrimci ortamdan ve yeniden canlanmadan esinlenerek, 1923'de Şark Kadını dergisini yayınlamaya başladılar. Bu, Doğuda hürriyet fikri yayan ilk kadın dergisi idi. Derginin ilk editörü, kadın hareketinin tanınmış liderlerinden Ayna Sultanova idi.

Eylül 1920'de Bakü'de yapılan Doğu Halkları I. Kongresi'ne, komşu ülkelerden 55 kadın da katılmıştır. Azerbaycan kadınlarını temsil eden Haver Şabanova ve milli bağımsızlık hareketinin dalgalandığı Türkiye'den gelmiş olan Naciye Hanım, Kongrenin Başkanlık Heyetine seçilerek kadınların siyasi hayatına katkı sağladı.

1917 Bolşevik İhtilâli'nden sonra bağımsızlığını ilân eden Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin 1 yıl 11 ay süren özgürlüklerine, 1920 yılında Lenin ve silah arkadaşları son vererek, Sovyet Sosyalist Azerbaycan Cumhuriyeti'ni ilân etti (Saray 65). Lenin, yeni işgal planlarını Azerbaycan'da hayata geçirmek için sosyalizmi benimsemiş ve ihtilâlde rol almış V. İ. Naneyşvili'yi 1920 yılında Azerbaycan Komünist (b) Partisi Merkezi Komitesi Başkanlığına atadı (XXVII Baku

Şehir... 7). Ancak Bakü'de oluşan kaostan dolayı Naneyşvili'yi görevden aldı. Bu arada Neriman Nerimanov, Mirza Davut Hüseyinov ve Ali Haydar Karayev gibi temsilcilerden meydana gelen Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Geçici İhtilâl Komitesi, 28 Nisan 1920 yılında Lenin'e bir telgraf yolladı (Mammadov, *Siyasilerin Psikoloji...* 92). Bağımsız Azerbaycan Sovyet Cumhuriyeti'nin, Bakü şehrinin ihtilâlcı işçilerinin ve Azerbaycan köylülerinin idaresi ile yönetime gelen Geçici Askerî-İhtilâl Komitesi'nin eski Müsavat hükümetinin halka hain olduğunu ve ülkenin bağımsızlığına düşman olduğunu ilân ettiğini söylüyordu. Bu tarihten sonra Azerbaycan'ın bağımsızlığı için mücadele eden Müsavat, yıllarca sürecek olan karalama hatta repressiya kurbanlarının ilk icraatıyla karşılaşmış oluyordu.

Noviy Mir gazetesinin 17 Ocak 1920 tarihli sayısında yayınlanan "Sovet Rusyası ve Zakafkasya Halkları" adlı makalede ifade edilmişti: "*Azerbaycan emekçilerinin ve burada Kafkasya Ötesi halkalarının İngiliz müstemlekesinden ve ihtilâl aleyhtarlarından kurtulması gerekir. Bütün Müslüman halkı doğunun bağımsızlığı ve onun yeni, bağımsız bir medenî hayatta gelişip ilerlemesi Azerbaycan'a bağlıdır*". Azerbaycan'da meydana gelen olayları takip eden Lenin-Stalin, Azerbaycan'ı çok iyi bilen ve sosyalizmi benimsemiş temsilcilerine ihtiyacı vardı. 1902 yılından itibaren Himmet Bolşevik teşkilâtında faaliyet gösteren ve 1917 Bolşevik İhtilâli'nde rol alan daha sonra 28 Nisan 1920'de Kızıl Ordu Azerbaycan'a girerken, ihtilâl komitesinde yer alan Neriman Nerimanov'u, Azerbaycan SSC'nin Millî Komitesi Başkanlığına atadı (Bagirov, *Bolşevik Müteşekkiliyi...* 48).

Nerimanov'un başa gelmesiyle Azerbaycan'da sosyalizmin yayılması ve halkın hükümete inancı arttı. Çünkü Neriman Nerimanov, Musavat hükümeti ile de çalışmış halkın güvenini kazanmış bir liderdi. Ayrıca M. C. Bagirov, Kuba'daki Hamazaps örgütüne karşı faaliyetleri ve komünizmin Azerbaycan'da yayılmasındaki uyguladığı soğuk savaş tekniği Kremlin'in dikkatini üzerine çekmeyi başarmıştı. Bagirov, IX. Ordu'da görev süresince Bolşevikleri Azerbaycan'daki yayılma politikasında öncülük etti. Bagirov, bu faaliyetlerinden dolayı Lenin tarafından XI. Ordu Mahkeme Şubesi Müdürlüğü'ne atandı. Bu görevlere getirilmesinde Neriman Nerimanov'un da büyük etkisi oldu. Daha sonra 1921 yılında Azerbaycan Olağanüstü Komisyonu başkanlığına atanınca, Lenin-Stalin siyasi düşüncesini Azerbaycan'da uygulamaya başladı. Lenin'in 1924'da ölümü üzerine başa geçen Stalin, Türk Cumhuriyetlerini kendi kültürlerinden uzaklaştırmak ve Rus kültürünü benimsetmek için yoğun çaba sarf etti. Özellikle Müsavat yanlısı olan ve

aydın tabakaları antisovyetçi oldukları gerekçesiyle suçlayarak, sürgüne gönderdi veya kurşuna dizdi (Mammadov, *Mir Cafer Abbasoğlu...* 13).

Ermeniler, Azerbaycan'ın bazı şehir ve köylerin, Ermenistan'a bağlanması için Moskova'ya sürekli tahrif edilmiş bilgiler vererek, yardım istiyordu. Bagirov, Ermenilerin bu iddiaları karşısında Stalin'le kurduğu diyaloglarla bu iddiaların asılsız olduğunu savunuyordu. Ermeniler sadece toprak iddialarıyla yetinmeyip Azerbaycan'ın iç işlerine de müdahale ediyor, hattâ Üzeyir Hacıbeyov "Arşın Mal Alan" eserini kendi kültürlerini yansıttığını iddia etmekteydiler (Gurban 4). Ancak Bagirov, 1930'lu yıllarda Sovyetler Birliği'nin yayılma politikasında ve Azerbaycan'ın aydınlarını ortadan kaldırmasında uyguladığı politikayı Ermenilerin baskısıyla uyguladığını iddia ediyordu. Çünkü Ermeniler, Bagirov'a veya ihtilâlcilere karşı koyanları antidevletçi veya antipartici olarak nitelendiriyor ve Sovyetler Birliğine karşı geldiklerini Moskova'ya iletiyorlardı. Bu iddialar da Bagirov'un Azerbaycan'da terör estirmesine vesile oluyordu (Hüseynov, "*Kolhozcu Yoldaşlara...*" 3).

1918-1919 yıllarında bu gelişmeler yaşanırken Mirzoyan, Orconikdze ve Mikoyan üçlüsü, Halk Komiserler Sovyeti'nin Başkanı Neriman Nerimanov'u Bakü'den nasıl uzaklaştıracaklarının planlarını yapıyorlardı. Çünkü Nerimanov, Bakı Sovyet İcra (İcraiyye) Komitesi'nin Başkanı olan Mikoyan ve arkadaşlarına engel oluyordu. Bu üçlü, Azerbaycan'da gerek kadro gerekse nüfus mübadelesinde Nerimanov'u ortadan kaldırarak, rahat davranmak istiyorlardı (Mammadov, *Baş Tutmamış...* 47).

1918 yılında Alibey Zizinski'nin başkanlığındaki "Uçagan" örgütü, asillere ve beylere karşı mücadele etmenin yansıra, 1918-1920 yıllarında, Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti kuruluncaya kadar, Hamazaps'ın (Sariahmetoğlu 396) örgütüne ve Şaumyan'ın liderliğindeki Ermeni çetelerine karşı, "Uçagan" örgütü, Kuba'daki yerli halka karşı yapılan cinayetleri engellemek için büyük mücadele etti. Ayrıca Hamazaps'ın liderliğindeki bu askeri örgüt, Musavat hükümetine karşı Kürdemir ve Ağsu Bölgeleri'nde çatıştı. Mehemed Emin Resulzade, Osmanlı Devleti'nden yardım istedi. Yardıma gelen Nuri Paşa önderliğindeki Türk Ordusu, bu örgütü geri püskürttü. Bu olayları duyan Bakü'deki Şaumyan telaşa kapılarak, Lenin'den yardım istedi. Ancak Çarlık Hükümetinin baskıları ve İngilizlerin Azerbaycan'da bulunması, Hamazaps'ın ve Şaumyan'ın büyük Ermeni projesinin gerçekleşmesini engelledi. Türk Ordusu'nu arkasına alan Musavat Hükümeti, Bakü'deki Şaumyan'ın önderliğindeki Ermenileri çıkartarak, Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'ni ilan etti. Ayrıca bu olaylar cereyan etmeden önce

Kuba'da, Ermenilerden oluşmuş "Dyoro" örgütü de yerli halka işkence etmiş, hattâ suikast yapmıştı (Aliyev 15).

Sovyetler Birliği Dönemi

1918 yılından itibaren Azerbaycan SSC ekonomisinin tüm alanlarında sosyalist reformların (yeniden yapılanma) uygulanmasına başlanılmıştır. Reformların ana hattını tek parti (Bolşevik Parti) ve Bolşevik ideolojisi egemenliğinde;

- Sosyalist sanayileşme;
- Tarım sektörünün kollektifleştirilmesi;
- Katı merkezi planlamanın oluşturulması teşkil etmekteydi (Heyderov 113).

1925 yılının Aralık ayından itibaren uygulanmağa başlayan sosyalist sanayileşme politikası, Azerbaycan'da öncelikli olarak petrol sanayisinin geliştirilmesine ve elektrik enerjisi üretimine odaklanmıştı. Rusya'da ise sosyalist sanayileşme politikası, daha çok ağır sanayinin, makine imalat sanayinin ve savunma sanayinin gelişmesine öncelik tanımaktaydı.

"Herkesin yeteneğine göre, herkesin ihtiyacına göre" ilkesiyle bir "Sosyalizm Yarışması" (Socialist Emulation)⁵ başlatılmıştı. Bu yarışmalar sadece fabrikalarla sınırlanmamış, SSCB düzeyinde bölgeler ve şehirlerarasında da yapılmaktaydı. Böylece 1930'lu yılların ikinci yarısında Azerbaycan'ın toplam sanayi üretiminin %95'inden fazlası 1920-1930'lu yıllarda kurulan veya yenilenen fabrikalarca üretilmiştir. Petrol üretiminde dünya ikincisi olan SSCB'nin, 1937 yılında toplam petrol üretiminin yüzde 76'sı Azerbaycan SSC'den sağlanmıştı (Mecidov 182). Aynı dönemde Bakü-Batum ham petrol boru hattının ve Elet-Culfa demiryolu hattının inşası tamamlanmış, SSCB'de ilk kez Bakü'de, şehirle petrol üretim bölgeleri arasında elektrikli demiryolu hattı kullanıma açılmıştır.

Tekyönlü sosyalist sanayileşme politikalarının uygulanması sonucunda Azerbaycan tarım ülkesi konumundan tarım-sanayi ülkesine dönüşmüştür. 1940 yılına gelindiğinde şehirli nüfus toplam nüfusun yüzde 37'sini oluşturmuştur (*Sosyalizimin Düşmenlerinin Külünü...* 4).

⁵ Bu slogan, V. İ. Lenin'in Ocak 1918 tarihli "Sosyalizm yarışını nasıl organize etmeli?" eserinden alınmıştır.

1920'lerin sonlarına doğru, Bolşevik Parti'nin kırsal alandaki çalışmaları sonucunda köylülerin kazanılmaya başlanıldığı, kolhoz ve sovhoz örgütlenmesi⁶ ve üretimi kulakları yenebilecek güce ulaştığı düşünülerek, Bolşevik Parti, 15. Kongre'de (Aralık 1927) kollektifleştirmeyi hızlandırma ve kulaklara saldırıya geçme kararı almıştır. YEP sona ererken, şimdi, sosyalizmin kırsal kesimde örgütlenmesine geçilecekti. Köylülüğün kollektifleştirilmesi süreci elbette kendiliğinden bir süreç olmadığı için, nasıl ki, proletarya iktidarı aldıktan sonra, üretim araçlarını kamulaştırmışsa, aynı şekilde, parti önderliğinde, küçük köylüyü kolektif çiftliklerde toplayarak ve kulakları tasfiye ederek, kırsal kesimde de sosyalist üretim ilişkilerini kuracaktı.

Kolhoz sistemi Çarlık Rusya'sındaki serflik (serfdom) sistemini çağrıştırmaktaydı. Şöyle ki; 1950'li yılların sonuna kadar pasaportu bulunmayan kolhoz işçisi izin almadan ait olduğu kolhozun sınırları dışına çıkamazdı; zorunlu çalışma kamplarını hatırlatan kolhozların işçileri izin almadan diğer bir kolhoza geçemezlerdi.

1929 yılından itibaren Azerbaycan'da da tarım sektörünün kollektifleştirilmesine başlanmıştır. Merkez'in 4 yıllık bir süre tanınmasına rağmen (1933 yılının ilkbaharına kadar), Azerbaycan SSC'nin yönetimi, 1930 yılının ilkbaharına kadar kollektifleştirmeyi sonuçlandırmakta kararlıydı. Bu da doğal olarak toplumda derin yaralar açmış ve ters etki yaratmıştır. Ama 1930 yılının sonu ve 1931 yılının başlarında kollektifleştirme harekâtı yeni bir hız kazanmış ve 1937 yılına gelindiğinde ağır sosyal bedel karşılığında tüm tarım topraklarının %86,5'i kolhozlarda bileştirilmiştir (Mecidov 185).

Sovyet yöneticileri uzun yıllardan beri "Sovyet Halkı" yaratma adı altında, SSCB'ndeki Rus olmayan unsuru, bütün millet ve hakları ve bilhassa Türkleri Ruslaştırmayı göz önünde tutan bir kültür politikası yürütmektedirler. Bu politikada ana görev Rusça dil eğitimi yapmaktır. Sovyet yöneticileri memleketteki bütün vatandaşları iyi derecede Rusça öğrendikleri takdirde daha çabuk Ruslaşacağı görüşündedirler (Küçük 45).

⁶ **Kolhoz:** Devlete ait topraklarda üretim yapan kolektif çiftliklere verilen isimdi. Belirlenmiş bir kotaya göre ürünlerini devlet kuruluşlarına satmakla yükümlüydüler. Elde ettikleri karın büyük bir kısmı üyeleri arasında paylaşırlardı.

Sovhoz: Doğrudan doğruya devlet tarafından işletilen çiftliklere verilen isimdi. Tüm gelirleri devlete aitti. İşçiler bu çiftliklerde belirli bir ücret karşılığında çalışırlardı (Aras 43).

1920'lerden sonra Sovyetler Birliği'nin çeşitli cumhuriyetlerinde eğitim dili olarak prensipte o cumhuriyetin yerel halkının ana dili kullanılır ve ikinci sınıftan başlayarak Rusça mecburi yabancı dil olarak okutulurdu. Stalin döneminden sonra (1953) Rus dili "çok milletli devletin haberleşme dili" adlandırmaya başlanmışsa da, Hruşçov, Rus Dilini "Sovyet vatandaşlarının ikinci ana dili" derecesine yükseltti (Devlet, *Sovyetler Birliğindeki Türkleri...* 96; Neciyev 26).

Ayrıca 9 Şubat 1924'de, Azerbaycan Merkezi Komitesi'nde "Nahçıvan"ın Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne çevrilmesi ve Bagirov, Velibeyov, T. Şahbazov ve A. Ahundov'dan oluşan grubun bu projeyi kısa zamanda hazırlayarak, Az. MİK Riyaset Heyeti'ne teslim etmesi kararı alındı. Bagirov ve bir grup Bolşevik, Nahçıvan'a giderek halka hitaben bir konuşma yaptı, konuşmada halkın refahını ve huzurunu kısa zamanda en üst seviyeye çıkaracakları vurgulandı. Bu proje 23 Mart 1924 yılında Az MİK tarafından kabul edildi (Paşayev 3).

1929-1930 yıllarında Köy İşleri'nin kollektifleşmesine ve Kolçomakların ortadan kaldırılmasına başlandı. Çiftçiye yardım kampanyası çerçevesinde ülke genelinde milyonlarca köylünün kollektifleşmesi gerçekleşti (İslam Ansiklopedisi 340). Fakat Kolhoz ve Sovhozlar'ın oluşması sıralasında, Kolçomakların, antisovyetçi ve çeşitli suçlamalarla oy kullandırılmaması sağlanıyordu. Stalin, Pravda gazetesindeki yazısında, Kolçomakları Sovyetler Birliği'nin düşmanı olarak ilân etti. Stalin'in talimatıyla Azerbaycan'da on binlerce masum insan, Kolçomak damgası ile hapsedildi. 1930 yılında Azerbaycan Olağanüstü Komisyonu'nun Başkanı M. C. Bagirov, talimatlara uyarak Esad Karayev'i, antisovyet olduğu gerekçesiyle hapsedirdi, özellikle köyleri dolaşarak iki öküzü olan köylülere, Kolçomak diyerek, tutuklattırdı (Kolendic 69).

Sonuç

Rusya, tarihi boyunca birbirinden farklı bakış açılarına sahip kişiler tarafından yönetilmiştir. Türk topraklarının Rusya'nın idaresine girmesi süreci, Altın Ordu Devleti'nin parçalanmasıyla ortaya çıkan hanlıkların IV. İvan (1533–1584) tarafından ele geçirilmesiyle başlamış ve 1884 yılında Türkistan'ın tamamen Rusların eline geçmesine kadar devam etmiştir. İşte bu dönemden itibaren Hıristiyan dininin Ortodoks mezhebine bağlı olan Rusya'nın, özgürlüğüne düşkün Müslüman Türk azınlıklarla mücadelesi başlamış oldu.

Azerbaycan Türkleri, Çarlık Rusya'sının dağılmasıyla, 1918-1920 yılları arasında bağımsızlığını ilân eden ilk Türk Cumhuriyeti oldu.

Doğuda Hazar Denizi, batıda Ermenistan ve Türkiye, güneyde İran'la komşu olan Azerbaycan Cumhuriyeti, önce Çarlık Rusya'nın daha sonra da Sovyetler Birliği'nin idaresi altında bir devlet olmuştu. Ancak Çarlık Rusya'nın dağılması ile 1918'de bağımsızlıklarını ilân eden Azerbaycan Türkleri, 23 ay süren devletlerini 1920'de XI. Kızıl Ordu'nun Bakü'ye gelmesiyle kaybetti. Bu aynı zamanda Azerbaycan'ın Sovyet hâkimiyeti altına girdiğini kanıtlıyordu.

Sovyetler Birliği'nin kurulmasıyla Azerbaycan Türkleri baskı altına alındı. Lenin-Stalin'in siyasi hayatında Azerbaycan'ın çok önemli bir yeri vardı. Özellikle yeraltı kaynakları, tarıma elverişli iklimi ve toprağı Rusya'nın dikkatinden kaçmamıştı (Zalyaev 42).

Çarlık Rusya dağılınca kurulan Azerbaycan Demokratik Halk Cumhuriyeti 1918'de bağımsızlığını kazandı. Fakat kısa bir süre sonra yeni kurulan SSCB'nin hâkimiyetine girmemek için bağımsızlık mücadelesine başladı. Zorluklar ve imkânsızlıklar altında "bağımsızlık" için çok büyük bedeller ödeyerek mücadele verdiler.

Azerbaycan Türkleri milli şuur, kutsal vatan ve istiklâl fikrine sahip olsalar da Çarlık Rusya dönemindeki baskıcı yönetim, Stalin ve Sovyetler Birliği'nin devam ettirdiği politikalar nedeniyle, 70 yıla yakın Rus himayesinde yaşamak mecburiyetinde kalmışlardır.

Azerbaycan'ın tarihsel birikiminde ve geleneklerinde yerel yönetim olgusu yok denecek kadar azdır. Yaşadığımız yüzyılda Azerbaycan'da dört ayrı yönetim biçim egemen olduğunu görmekteyiz: Önce Çarlık Rusya'sı, ardından kısa süreli bir Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti dönemi, Sosyalist yönetim ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla kurulan Azerbaycan Cumhuriyeti. Bu dönemlerde demokratik bir yerel yönetimden söz etmek mümkün değildir. Dolayısıyla yüzyıllarca aşırı merkeziyetçi bir yönetim yapısına sahip olan Azerbaycan'da bu yapının kolaylıkla değiştirilmesi kolay görünmemektedir.

Ancak son yıllara damgasını vuran küreselleşme ve yerelleşme eğilimleri, Avrupa Birliği Yerel Yönetimler Özerklik Şartı gibi gelişme ve değişmeler, tüm dünyada olduğu gibi Azerbaycan Cumhuriyeti'nde de yerel yönetim reformunu kaçınılmaz kılmıştır. Yerel yönetim reformu, merkezi yönetimin de yeniden

konumlandırılması ve gerekli iyileştirmelerin gerçekleştirilmesi için önemli fırsatlar sunacaktır.

Ancak Azerbaycan gibi bir ülkede demokratik bir toplum kurmak zor bir iştir. Çünkü 1918-1920 yılları arasındaki iki yıllık bağımsızlık dönemi dışında Azerbaycan, 17. yüzyılın sonunda feodalizmden sonra, bir asırdan fazla Çarlık Rusya'sının egemenliğinde kalarak, komünizm rejimine geçmişti. Bundan dolayı halkın ve ülkenin katılma ve karar alma alanında tecrübesi olmamıştır. Azerbaycan'ın demokratik olarak eğitim almış ve hazırlık görmüş lider kadrosu da yoktur.

Türk Dünyasının coğrafi yapısını göz önüne alacak olursak, Azerbaycan bu coğrafyanın tam ortasında yer aldığını görürüz. TürkBirDev'in gerçekleşmesi halinde, Azerbaycan coğrafi konumu ile bütün Türk Dünyası arasında tam bir köprü vazifesi yapacaktır. Azerbaycan bu açıdan kubbenin kilit taşı gibidir. Karasal bağlantıların stratejik ve askeri açıdan önemi yadsınamaz.

Ortak dil açısından baktığımızda da Azerbaycan Türkçesi; Türk dünyasında doğudan batıya çok büyük bir geçirgenlik sağlamaktadır. Bu da Türk dünyasında birbirlerini anlama ve dil birliği konusundaki altyapı için oldukça önemlidir.

1917 İhtilâlden sonra Rus Sosyalistleri destekleyen azınlıklar, Sovyetler Birliği'nin kurulması ile pek farklı olmayan bir devlet sistemiyle karşılaştılar. Fakat bu defa mücadele etme imkânı bulamadılar. 1990 yılına kadar devam eden Sovyet idaresi döneminde dünya ile bağları koparılan halklar, Sovyetler Birliği'nin parçalanması sonucu bağımsızlıklarına kavuştular.

KAYNAKÇA

Akhundov, Fuat. "Democratic Republic of Azerbaijan, Chronology of Major Events (1918-1920)." *Azerbaijan International* 6.1 (Bahar 1998): 62-71.

Alisa, Nicat. *Melekler ve İblisler (Tarihi, Siyasi Roman 1918-1920)*. Bakı: Adiloğlu, 2007.

---. "Stalinizmin Umumi Gurbanları." *Argumenti Fark Dergisi* 5.22 (Noyabr 1989): 22-24.

Aliyev, Ali. "Fenomenler! Fenomenler! Fenomenler!" *Molla Nasreddin Dergisi* 1 (1928): 13-18.

Aras, Osman Nuri. *Rusya'da Tıkanan Sosyo-Ekonomik Değişim Dalgası*. Bakı: Qafqaz Üniversitesi, 2000.

- Asadullayev, Şemsi. *Rus Sovet Edebiyatı Traihi*. Bakı: Maarif Neşriyyatı, 1976.
- Bagirov, Mir Cafer. *Bolşevik Müteşekkiliyi ve İntizamı Uğrunda*. Bakı: Azerneşr, 1942.
- . *Gençlerin Lenin - Stalin Terbiyesi Uğrundaki Mübarezede Azerbaycan Komsomolunun Vezifeleri Hakkında*. Bakı: Azerfirgeneşr, 1936.
- Bünyadov, Ziya. *Gırmızı Terror*. Bakı: Azerbaycan Devlet Neşriyyatı, 1993.
- Cevadov, Cavid. *Azerbaycanda Heyriyyecilik Hereketi*, Bakı, Azerneşr, 1999.
- Devlet, Nadir. *Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905–1917)*. Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1999.
- . “Sovyetler Birliğindeki Türkleri Ruslaştırmada Yeni Adımlar.”, *Türk Dünyası Araştırmaları* 28 (1983): 1-5.
- Diyanet İslam Ansiklopedisi. Cilt 37. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1988.
- Eliyev, Mirze Bağır. *Kanlı Günlerimiz 1918-1920 Nahçvan*. Bakı: Azerneşr, 1993.
- Esedov, Firudin. *Çarizimi Azerbaycana Getirenler*. Bakı: Azerneşr, 1993.
- Gömeç, Yağmur Saadettin. *Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi*. Ankara: Akçağ, 2015.
- Hasanlı, Cemil. *SSRİ-Türkiye: Soyug Muharibenin Sınag Meydanı*. Bakı: Adiloğlu Neşriyyatı, 2005.
- Hesenov, Heyder İlgaroğlu. *Azerbaycan'da Marksizim-Leninizm İdealarının Yayılmasında Hümmet Bolşevik Teşkilatının Fealiyeti (1904-1920)-çi İller*. Bakı: Azerneşr, 1986.
- Heyderov, Qurban Hasanoğlu. *Azerbaycan Senayesinde Kütlevi Sosyalizm Yarışının Başlanması Tarixinden, Azerbaycanın İqtisadi Tarixinin Aktual Problemleri*, Baku: Elm Neşriyyatı, 1978.
- Hüseynov, Ramil. *Azerbaycanda İngilabi Harekat*. Bakı: Azerneşr, 1928.
- “Kolhozcu Yoldaşlara Cavap.” *Pravda Gazetesi* 3 Nisan 1930. 7.
- İbrahimov, Ziya. *Sosyalist İngilabi Ugrunda Azerbaycan Zehmetkeşlerinin Mübarizesi (1917-1918)*. Bakı: Azerneşr, 1957.
- İpek, Cemil Doğaç. “Güney Azerbaycan Türklerinde Kimlik Sorunu.” *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* 12.1 (Yaz 2012): 267-272.

- Kamrani, Saleh. "Why 'South Azerbaijan' Matters." *Turkish Policy Quarterly* 8. 4 (Kış 2009/2010): 147-153.
- Kolendic, Anton. *Stalin'in Ölümünden Beriyanın İdamına Kadar Kremlin'de İktidar Mücadelesi*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları, 1994.
- Kurat, Akdes Nimet. *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999.
- Küçük, Yalçın. *Sovyetler Birliğinde Sosyalizmin Kuruluşu (1925 – 1940)*. İstanbul: Haziran, 1987.
- Mammadov, Fazil. *Mir Cafer Abbasoğlu Bağırov*. Bakı: Nurlan, 2007.
- Mammadov, Adıgözel. *Baş Tutmamış Çevriliş*. Bakı: El-Alliance, 2003.
- . *Siyasilerin Psikoloji Portretleri*. Bakı: Araz, 2008.
- Mecidov, İlkin. *Sovyetler Birliği Öncesinde ve Sonrasında Azerbaycan'da Kapitalist Yapının Oluşum Sürecinin Karşılaştırmalı Analizi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2008.
- "Müsavatçılar." *Bakinskiy Raboçiy Gazetesi* 30 Haziran 1918. 6.
- Paşayev, Adil. "Nahçıvan Muhtariyyati Nece Yarandı." *Azerbaycan Gazetesi* 25 Sentyabr 1999.
- Pierce, Austin Richard. *Russian Central Asia 1867–1917*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1960.
- Rüstemov, Asif ve Memmed Emin Resulzade. *Azerbaycan Cümhuriyyeti*. Bakı: Elm, 1990.
- Saray, Mehmet. "Çarlık ve Sovyet Döneminde Rusların Türkler Hakkındaki Görüşleri ve Siyasetleri." *Avrasya Etüdüleri* 1(1994): 65-68.
- Sarıahmetoğlu, Nesrin. *Azeri-Ermeni İlişkileri (1905-1920)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2006.
- "Sosyalizimin Düşmenlerinin Külünü Göye Sovurmalı." *Pravda Gazetesi* 19 Avgust, 1936. 4.
- Swietochowski, Tadeusz. *Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycanı 1905-1920*. İstanbul: Bağlam, 1988.
- Türkoğlu, İsmail. *Rusya Türkleri Arasındaki Yenileşme Hareketinin Öncülerinden Rızaeddin Fahreddin*. İstanbul: Ötüken, 2000.

Yeşilot, Okan. *Tagiyev*. İstanbul: Kaknüs, 2004.

Yüksel, İbrahim. *Azerbaycan'da Fikir Hayatı ve Basın*. Bakü: Zakafkaziya, 1931.

Zalyaev, Ramil. *1923 ile 1929 Yılları Arasında Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye Karşı Tutumu*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2002.

Zeynalıoğlu, Cahangir. *Azerbaycan Tarihi*. İstanbul: Müellim Neşriyyatı, 1924.

“XXVII Bakü Şehir Parti Konferansı.” *Kommunist Gazetesi* 5 Ağustos 1950. 7.